

folyamatban maga a nyelvi jel egysége és annak paradigmatis és szintag-
 matikus értékviszonyai az állandó jelentésen alapuló kódon belül.⁴⁹ A nyelvi
 kifejezés lineáris szövegmanifesztáció:⁵⁰ 1. egyrészt kódok és szubkódok alkot-
 ják: a szókészlet, a koreferencia szabályai, a kontextus és a szituáció szerinti
 választások, a retorikai és stilisztikai többletkódolás, általános keretek, intertex-
 tuális keretek, ideológiai többletkódolás; 2. másrészt a kijelentés körülményei:
 információ az adóról, az üzenet időbeli, térbeli és társadalmi kontextusa, feltéte-
 lezéseink a beszéd természetéről stb.

Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János

Szövegelemzést előkészítő kreatív gyakorlatok Márai Sándor műveiből vett szövegrészletek felhasználásával¹

*„Úgy észlelni a világot, mintha egyszer már lát-
 tad volna, s úgy beszélni róla, mintha előttem
 soha senki nem látta volna még. (Márai Sándor:
 A négy évszak. Október)*

Az itt bemutatott szövegelemzést előkészítő kreatív gyakorlatok alapjául Má-
rai Sándor műveiből vett szövegrészleteket választottunk. Egyrészt azért, mert
V. Raisz Rózsa, kedves kollégánk – akit ezzel a kötetel ünneplünk – többek
között Márai-kutató is. Talán elég itt *Szövegszerkezet és stílus Márai Sándor
kisprózai műveiben* című könyvére hivatkoznunk, amelyben a szerző elsősorban
az úgynevezett mezoszerkezeteket vizsgálja többnyire rövid szövegekben.²

Számunkra – az idézett kötet Bevezetésében írt szövegválasztásának indoklá-
sa is irányadó volt, az tudniillik, hogy „a szerkezet egységei sem grammatikai,
sem szemantikai, sem pragmatikai szempontból nem határolhatók el egymástól
élesen a szövegekben”. Másrészt szerettük volna így módon is ráirányítani a
figyelmet az író műveire, továbbá a kiválasztott szövegrészletek tartalmi szem-
pontból is jó alapot kínálnak a gyakorlatok elvégzését követő megbeszélések-
hez.³

A kreatív – pontosabban a kreatív-produktív és kaleidoszkóp – gyakorlatok
céljával és hasznával már számos írásunkban foglalkoztunk, ezekre a témákra itt

⁴⁹ Tobin i. m. 47–67

⁵⁰ Vö. Eco i. m. 191

újból nem térünk ki. Csupán arra emlékeztetünk, hogy ezekhez a gyakorlatokhoz elméleti alapul mindig a szövegeket komplex jelekként kezelő szemiotikai textológiai alkalmazzuk. A gyakorlatok típusait e jelek összetevői szerint különítjük el egymástól, és ennek megfelelően beszélünk⁴

- a szövegek fizikai testére, illetőleg annak mentális képére (a *vehikulum-ra*, illetőleg a *vehikulum-imágóra*);
- a vehikulumhoz rendelhető formai felépítésre (a *formációra*);
- a vehikulumhoz feltehetően rendelhető nyelvi-szemantikai felépítésére (a *sensusra*);
- a vehikulumhoz feltehetően rendelhető világdarab mentális képére, illetőleg magára arra a világdarabra (a *relátum-imágóra*, illetőleg a *relátumra*), valamint
- ezek tetszőleges kombinációira irányuló kreatív gyakorlatokról.

Az itt bemutatott három gyakorlat közül

- az *első* a vehikulum típusára és a hozzárendelhető formációra,
- a *második* a vehikulumhoz rendelhető sensusra,
- a *harmadik* a vehikulumhoz rendelhető relátum-imágóra, illetőleg relátumra irányul.

Az előkészítő kreatív gyakorlatokhoz az alábbi eredeti szövegeket/szövegrészleteket használtuk fel.

I. gyakorlat

Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak

Elporladnak, elszáradnak a szájpadat alatt.

A pillangó, a gyöngy, a szív már nem az, ami volt,

Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt,

És megértették, ahogy a dajkának énekét

A szunnyadó, nyűgös gyerek álmában érti még.

Márai Sándor: *Halotti beszéd* (részlet). Hét évszázad magyar költői. TEVAN, 1966

Ne csitulj, szív! Ne feledj! A bocsánat

Híg levében ne oldjad föl e vádat

Ne törd, hogy langy közöny és nyomorúság

A kénsavat szenteltvízzé hígítsák

Égj, mint olajtorony, örült, szökellő

Láng, melyet nem olthat el sunyi szellő

Pattogj, szikrázz, maradj izzó parázs:

Nem-engesztelt, forró, vad jeladás

Márai Sándor: *Verses könyv* (részlet). Hét évszázad magyar költői. TEVAN, 1966

A tábornok délelőtt sokáig elmaradt a prэшáz pincéjében. Hajnalban ment ki a szőlőbe a vincellérrel, mert két hordó bora erjedni kezdett. Tizenegy elmúlt már, mikor végzett a palackozással, s hazatért. A nedves kövektől dohos tornácon, az oszlopok alatt, vadása állott, és leveleket nyújtott át az érkező úrnak.

Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek* (részlet). Helikon, 2000

A Szigeten most nyílnak, nyájban és csoportban a rózsák. Átsétálok a rózsakerten, idegesen, mint aki tolakodók elől menekül. Egy szál rózsza, igen – ez a szépség a földön. De tízezer rózsza, nyájban, fülledt tárulkozásban, ez az unalom a földön. Minden túlzás unalmas.

Márai Sándor: *Napló 1943–44* (részlet). Akadémia Kiadó, Helikon Kiadó, 1990

II. gyakorlat

17

Azokról, akik társaságban előadnak

Vigyáznunk kell társaságban azokra az emberekre, akik soha nem asztalszomszédjukhoz, hanem mindig az egész társasághoz beszélnek, azt akarják, hogy minden szavukat minden jelenlévő hallja, zsugorian vigyáznak arra, hogy egyetlen szavuk se guruljon asztal alá, állandóan történetkéket mesélnek, előadásokat tartanak a maguk kiválóságának bizonyítására és a társaság elbűvölésére. Az ilyen embereket kedvelik és szívesen hívják társaságba, mert elfogadják a jelenlévők eszméletét, érdekességet és néha jókedvű hangulatot nyújtanak az egybegyűlteknél. De ezek az emberek hamis próféták: nem az fontos nekik, amit mondanak, nem is, hogy meggyőzzék azokat, akikhez beszélnek; egyes-egyedül saját hiúságuk kielégülése fontos nekik. Az ilyen emberek társaságát tanácsos gondosan kerülni.

Márai Sándor: *Füves könyv*. Helikon, 1998

III. gyakorlat

8

Az emberi magatartásról

Semmiféle magatartás nem jogosult, mely az emberi renden kívül akar felépíteni egyfajta életrendet és napirendet. Az ember számára a világ dolgainak és cselekedeteinek addig van csak értelmük, amíg hatni akarnak az emberekre, s együttműködnek az emberi világgal. Ez az együttműködés lehet közvetlen és közvetett. De saját érdekből senkinek nincs joga élni, igen, még alkotni sincs joga.

Márai Sándor: *Füves könyv*. Helikon, 1998

Az előkészítő kreatív gyakorlatokhoz a gyakorlat résztvevői (diákok és/vagy tanárok) számára ilyen feladatok fogalmazhatók meg:

I. gyakorlat

Az **A-B-C-D** jelű szövegek egy-egy Márai-mű részleteinek átrendezett változatai. Az átrendezés abban áll, hogy megváltoztattuk ezeknek a szövegeknek a fizikai testét, és hogy a négy szövegrészlet egyike sem tartalmazza az eredeti szöveg mondatkezdő nagybetűit, valamint a mondatközi és a mondatzáró írásjeleket sem!

A

nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak elporladnak elszáradnak a szájpadat alatt a pillangó a gyöngy a szív már nem az ami volt amikor a költő még egy család nyelvén dalolt és megértették, ahogy a dajkának énekét a szunnyadó nyűgös gyerek álmában érti még

B

a tábornok délelőtt sokáig elmaradt a présház pincéjében hajnalban ment ki a szőlőbe a vincellérrel mert két hordó bora erjedni kezdett tizenegy elmúlt már mikor végzett a palackozással s hazatért a nedves kövektől dohos tornácon az oszlopok alatt vadásza állott és leveleket nyújtott át az érkező úrnak

C

ne csitulj, szív ne feledj a bocsánat híg levében ne oldjad föl e vádat ne tűrd hogy langy közöny és nyomorúság a kénsavat szenteltvízzé hígítsák éj mint olajtorony őrült szökellő láng melyet nem olthat el sunyi szellő pattogj, szikrázz, maradj izzó parázs nem-engesztelt forró vad jeladás

D

a Szigeten most nyílnak nyájban és csoportban a rózsák átsétálok a rózsakerten idegesen mint aki tolakodók elől menekül egy szál rózsza igen ez a szépség a földön de tízezer rózsza nyájban füledt tárulkozásban ez az unalom a földön minden túlzás unalmas

Feladatok

- a) Válasszák ki, hogy a szövegek/szövegrészek közül melyiket tartják vers, melyiket próza fizikai testének!
- b) Kísérleljék meg a szövegekben/szövegrészekben a mondatkezdő nagybetűk, valamint mondatközi és a mondatzáró írásjelek alkalmazását!
- c) Indokolják megoldásaikat!

II. gyakorlat

Márai Sándor alábbi írásának (címétől számítva) minden *ötödik szavát* töröltük.

Azokról, akik társaságban előadnak

(1) _____ kell társaságban azokra az (2) _____, akik soha nem asztalszomszédjukhoz, (3) _____ mindig az egész társasághoz (4) _____, azt akarják, hogy minden (5) _____ minden jelenlévő hallja, zsugorian (6) _____ arra, hogy egyetlen szavuk (7) _____ guruljon asztal alá, állandóan (8) _____

mesélnek, előadásokat tartanak a (9) _____ kiválóságának bizonyítására és a (10) _____ elbűvölésére. Az ilyen embereket (11) _____ és szívesen hívják társaságba, (12) _____ elfogadják a jelenlévők eszméletét, (13) _____ és néha jókedvű hangulatot (14) _____ az egybegyűlteknél. De ezek (15) _____ emberek hamis próféták: nem (16) _____ fontos nekik, amit mondanak, (17) _____ is, hogy meggyőzzék azokat, (18) _____ beszélnek; egyes-egyedül saját hiúságuk (19) _____ fontos nekik. Az ilyen (20) _____ társaságát tanácsos gondosan kerülni.

Feladatok

- Egészítsék ki a hiányos szöveget úgy, hogy a választott szavak beillesztése után számukra elfogadható szövegmondatokat és szövegegészt kapjanak!
- Fogalmazzák meg a szöveg legfontosabbnak tartott gondolatát!

III. gyakorlat

Egy Márai-szöveg szövegmondatainak sorrendjét megváltoztattuk.

5	Az ember számára a világ dolgainak és cselekedeteinek addig van csak értelmük, amíg hatni akarnak az emberekre, s együttműködnek az emberi világgal.
K	De saját érdekből senkinek nincs joga élni, igen, még alkotni sincs joga.
F	Semmiféle magatartás nem jogosult, mely az emberi renden kívül akar felépíteni egyfajta életrendet és napirendet.
A	Ez az együttműködés lehet közvetlen és közvetett.

Feladatok

- Alakítsák úgy a szövegmondatok sorrendjét, hogy számukra elfogadható szöveget kapjanak!
- Indokolják meg (tartalmi-logikai, valamint grammatikai kapcsolóelemek felsorolásával) a megfelelőnek tartott szövegmondat-sorrendet!
- Adjanak címet a szövegnek!

Megjegyezzük, hogy valamennyi gyakorlatot középiskolai tanulókkal is elvégeztettünk, itt csak a **II. gyakorlat** a) és b) feladatának jellemző megoldásait mutatjuk be táblázatos formában.

(A táblázat első sora a törölt szavakat, első függőleges oszlopa a 13 gyakorlatmegoldó sorszámát, a többi függőleges oszlop az egyes megoldásokat tartalmazza.

Megoldások a II/a) feladathoz

	1.	2.	3.	4.	5.
	Vigyáznunk	emberekre	hanem	beszélnek	szavukat
(1)	Figyelni	emberekre	Hanem	beszélnek	szavukat
(2)	Figyelni	emberekre	Hanem	fordulnak	szavukat
(3)	Figyelni	emberek	-	beszélnek	vendég
(4)	-	emberekre	beszélnek	szólnak	ember
(5)	Figyelni	emberekre	hanem	beszélnek	ember
(6)	Figyelni	emberekre	keltének	beszélnek	szavát
(7)	-	emberekre	hanem	szólnak	szavukat
(8)	-	emberekre	hanem	szólnak	szavukat
(9)	Figyelni	emberekre	hanem	beszélnek	ember
(10)	Utalni	emberekre	hanem	beszélnek	ember
(11)	Figyelni	emberekre	hanem	beszélnek	szavukat
(12)	-	-	hanem	szólnak	szavát
(13)	-	-	hanem	szólnak	vendég

	6.	7.	8.	9.	10.
	Vigyáznak	se	történetkéket	maguk	társaság
(1)	Törekednek	se	csak	maguk	közönség
(2)	Törekednek	se	csak	maguk	közönség
(3)	Kényszerít	se	történetet	saját	közönség
(4)	Figyelnek	se	történeteket	-	hallgatóság
(5)	Figyelnek	se	csak	-	közönség
(6)	Törekcsenek	se	történeteket	saját	közönség
(7)	Törekednek	se	csak	-	közönség
(8)	Figyeljenek	se	csak	-	-
(9)	Gondol	se	csak	saját	közönség
(10)	Utalnak	se	annál	-	közönség
(11)	Törekednek	se	-	-	közönség
(12)	Koncentrálnak	se	érdekesen	meséjük	tanulók
(13)	Gondolnak	se	mesékről	mesék	-

	11.	12.	13.	14.	15.
	Kedvelik	mert	érdekességet	nyújtanak	az
(1)	Sokszor	mert	stílusát	teremtenek	az
(2)	Sokszor	hiszen	-	keltének	az
(3)	-	-	-	teremtsenek	az
(4)	-	-	-	kölcsönöz	-
(5)	Sokszor	hiszen	modorát	keltének	az
(6)	Gyakran	mert	stílusát	teremtenek	-
(7)	Gyakran	hiszen	-	-	-
(8)	-	-	-	teremtenek	az
(9)	Sokszor	mert	-	-	az
(10)	Sokszor	-	-	teremtenek	az
(11)	Szeretik	mert	-	teremtenek	az
(12)	Gyakran	mert	-	teremtenek	az
(13)	Kedvelik	hogyan	-	teremtsenek	az

	16.	17.	18.	19.	20.
	Az	nem	akikhez	megőrzése	emberek
(1)	Az	nem	akikhez	miatt	emberek
(2)	Az	nem	akiknek	miatt	emberek
(3)	-	nem	akik	-	emberek
(4)	-	-	-	a	emberek
(5)	-	nem	akik	ami	emberek
(6)	-	nem	akiknek	-	-
(7)	-	-	-	-	-
(8)	Az	-	-	a	emberek
(9)	-	-	akikhez	sem	emberek
(10)	-	-	akiknek	a	emberek
(11)	Az	-	akikhez	ami	ember
(12)	-	-	akik	-	emberek
(13)	Az	-	amiről		

Megoldások a feladathoz

(A táblázat első oszlopa a 13 gyakorlatmegoldó sorszámát, a következő oszlop a **II/b)** feladatra adott megoldásokat tartalmazza.

(1)	Ezek az emberek a maguk kiválóságának bizonyítására, a közönség elbűvölésére törekednek.
(2)	Ezeket az embereket a tetteik miatt kerülni kell.
(3)	Ezek az emberek ezzel a stílussal más emberekkel szeretnének jóban lenni.
(4)	Az ilyen társaságot tanácsos elkerülni.
(5)	Vannak emberek, akik csak érdekből társalognak, haszonlesők, semmit nem jelentesz nekik. Tanácsos őket elkerülni.
(6)	Kerüljük az olyan embereket, akik azért értenek egyet a társasággal, mert hasznot akarnak húzni belőlük. Ezek az emberek nem foglalkoznak a többiek véleményével, csak a saját érdekük fontos nekik.
(7)	Az ilyen társaságot tanácsos elkerülni, mert ... (befejezetlen)
(8)	Figyelni kell azokra az emberekre, akik az egész társasághoz fordulnak, mert így illendő.
(9)	Kerülni kell, mert nem vet jó fényt rám, ha ilyen társaságba járok.
(10)	Csak arra kell figyelni, aki jó dolgokról beszél, a többit kerülni kell.
(11)	Az ilyen emberek hamis próféták, mert ... (befejezetlen)
(12)	Kerüljük az olyan embereket, akik csak azért beszélnek, hogy a középpontba kerüljenek.
(13)	Az első mondat tartama

Tapasztalatink szerint a kreatív szövegmegközelítés érdeklődést és aktivitást vált ki egy-egy adott szöveg elemzése iránt. E szövegmegközelítés egyik főtípusa az úgynevezett *kreatív-produktív* megközelítés, amely azt a célt szolgálja, hogy a gyakorlatvégzőkben 'mozgásba hozza' az adott szöveggel kapcsolatos (legtöbbször számukra is csak látens módon) meglévő ismereteiket, valamint feltevéseiket, elvárásaikat.

A *kreatív-produktív* szövegmegközelítés (amelyet elsősorban a feladatmegoldók számára ismeretlen szövegek elemzésekor alkalmazhatunk) abból áll, hogy az elemzőknek az értelmezendő eredeti szöveg ismerete nélkül kell bizonyos előgyakorlatokat végezniük. Ennek a megközelítésnek két altípusát különböztethetjük meg.

- A *létrehozót*: egy valamilyen módon átalakított (átrendezett vagy hiányossá tett) szöveg/szövegrész változatából kell a feladatmegoldóknak számukra elfogadható szöveget 'létrehozniuk',
- A *kiválasztót*: az értelmezendő szöveg – a gyakorlatvezető által összeállított – néhány teljes vagy részleges változatából (a változatok között

célszerű, ha az eredeti is jelen van) kell egy számukra leginkább elfogadhatót (esetleg számukra legkevésbé elfogadhatót) 'kiválasztaniuk'.

A kreatív-produktív gyakorlattípus jellegéből következik, hogy *megfogalmazása a gyakorlatvezető feladata*, mint ahogy az is, hogy az elvégzett feladatot/gyakorlatot követően az eredeti szöveget is megismertesse a gyakorlat résztvevőivel. Azaz a kreatív szövegmegközelítési gyakorlatokat – az eredeti szövegekkel való egybevetéssel – megbeszéléseknek kell követnie. Ezeknek a megbeszéléseknek – többek között – az lehet a célja, hogy a gyakorlatvégzőkben váljék világossá egyrészt az, hogy milyen ismeretek birtokában kezdték el a szóban forgó feladat megoldását, másrészt az, hogy mik a vizsgált szöveg feladat tárgyát képező felépítésének jellemző tulajdonságai.

Megjegyezzük, hogy a gyakorlatban résztvevőkről soha nem az eredeti mű „visszaállítását” kell elvárniuk, hanem mindig az adott kérdésre nyelvileg megfelelő megoldást, valamint annak tudatosítását, hogy alkalmazásuk a gyakorlatot szolgálja.

Jegyzetek

- ¹ A gyakorlatok egy része „Benkes Zsuzsa: Szövegelemzést előkészítő kreatív gyakorlatok” címmel elhangzott az egyik Implom József helyesírási versenyen, és megjelent a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában a Nagy L. János által szerkesztett az „Implom József helyesírási verseny 2002–2003 Retorika, Márai, Helyesírás” feliratú CD-n is.
- ² V. Raisz Rózsa: *Szövegszerkezet és stílus Márai Sándor kisprózai műveiben*. Líceum Kiadó, Eger, 2008.
- ³ Lásd ehhez: Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János: *A vízjel nem tűnik el olyan könnyen. Versek megformáltságának megközelítése kreatív gyakorlatokkal*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- ⁴ Lásd ehhez a Balázs Géza – Benkes Zsuzsa: *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák számára* készült tankönyvsorozatot. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001–2006.

Irodalom

- Petőfi S. János: *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: *A szöveg megközelítései. Kérdések – Válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Iskolakultúra*, Budapest, 1999.